

نقش فناوری‌های نوین ارتباطی بر درگیرشدگی مدنی شهروندان شهر اردبیل

سیدرحیم سعیدی^۱ / علی جعفری^۲

تاریخ دریافت مقاله: شهریور ۹۶ تاریخ پذیرش نهایی: شهریور ۹۷

چکیده

تحقیق حاضر با هدف بررسی نقش فناوری نوین ارتباطی بر درگیرشدگی مدنی شهروندان اردبیلی انجام گرفته است. جامعه آماری این پژوهش کلیه شهروندان بالای ۱۸ سال ساکن شهر اردبیل می‌باشند که براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ تعدادشان ۱۱۵۰۰۰ نفر برآورد شده است. با استفاده فرمول کوکران تعداد حجم نمونه ۳۸۴ نفر تعیین گردید و نمونه‌گیری نیز با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای استفاده گردید. برای جمع‌آوری داده‌ها از پرسشنامه ساخته محقق استفاده می‌شد. نتایج تحقیق نشان داد فناوری‌های نوین ارتباطی (تلگرام، اینستاگرام، فیسبوک، یوتیوب) بر درگیرشدگی مدنی شهروندان شهر اردبیل تاثیرگذار است که اینستاگرام بیشترین و فیسبوک کمترین تاثیر را بر درگیرشدگی مدنی شهروندان اردبیلی داشته است. همچنین نتایج نشان داد که فناوری‌های ارتباطی به ویژه تلگرام و یوتیوب نیز درگیرشدگی مدنی از اثرگذاری بالایی برخوردار هستند. بر این اساس فناوری‌های نوین ارتباطی وسیله‌ای برای مشارکت‌های اجتماعی و مدنی تلقی می‌شوند که با پیدایش رسانه‌ها در عصر مدرن چشم‌انداز جدیدی برای تعاملات انسانی تصور می‌گردد. بنابراین باید اذعان داشت فناوری‌های نوین ارتباطی در حقیقت به مانند پل ارتباطی بین شهروندان و مسولین هستند تا شهروندان بتوانند در امور شهر که جزو حقوق آنان می‌باشد مشارکت داشته باشند.

واژگان کلیدی: فناوری‌های نوین ارتباطی، درگیرشدگی مدنی، مشارکت، تلگرام، اینستاگرام، فیسبوک، یوتیوب.

۱- کارشناس ارشد علوم ارتباطات اجتماعی، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران

۲- استادیار گروه علوم ارتباطات اجتماعی، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران، (نویسنده مسئول)، پست الکترونیک: jafari.communication@gmail.com

مقدمه

با پیدایش فناوری‌های نوین ارتباطی هم‌چون اینترنت، ماهواره، تلفن همراه، تلویزیون‌های کابلی، کامپیوتر و ویدئو و شبکه‌های اجتماعی در چند دهه واپسین سده بیستم، انقلابی عظیم در عرصه ارتباطات دوربرد و الکترونیک با برد جهانی رخ داد. در بین این فناوری‌ها، ماهواره و اینترنت شاخص‌ترین و اصلی‌ترین آنها شناخته شده است. در کل فناوری‌های نوین ارتباطی در چند دهه اخیر تأثیرات بسیار شگرفی بر حیات مدنی، اجتماعی، فرهنگی اقتصادی و دولت‌ها و ملت‌ها به جای گذاشته است و به واسطه همین تأثیر قلمرو و مرزهای دولت - ملت‌ها در سطوح گوناگون مدنی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کم‌رنگ شده و تا حد زیادی آسیب‌پذیر گشته‌اند (اسولیوان، ۱۳۸۵).

با پیدایش فناوری‌های نوین ارتباطی، زمینه‌های اولیه حوزه عمومی جهانی و شهروندی جهانی تکوین یافته است و امید می‌رود در آینده این حوزه گسترش بیشتری یابد. ایفای نقش شهروندی فعال در عرصه محلی، ملی و حتی جهانی و درگیرشدگی فعالان مدنی، مستلزم دسترسی فزاینده شهروندان به اطلاعات، یادگیری و درونی‌سازی آموزه‌های دموکراتیک و نگرش‌های مدنی است. در عصر جدید، شاهد نوعی انفجار اطلاعات هستیم و اطلاعات به صورت تصاعدی و شتابدار در حال گسترش است. هر چند همواره دسترسی به اطلاعات نوعی ضرورت بوده است، امروزه این ضرورت بیش از گذشته احساس می‌شود. گفته می‌شود کنترل اطلاعات در عصر جدید، اهرم اصلی قدرت و عنصر اصلی استیلای فرهنگی و مدنی و اقتصادی است (ماریا، ۲۰۱۰).

شواهد و داده‌های تجربی مربوط به کشور برخوردار از فناوری‌های نوین ارتباطی من جمله ماهواره و اینترنت و تلویزیون مهم‌ترین منبع اطلاعات و آگاهی مدنی و اجتماعی در کشورها از جمله جوامع دموکراتیک بوده است و در آینده انتظار می‌رود فناوری‌های نوین ارتباطی در این کارکرد خود از سایر حوزه‌های تأثیرگذار پیشی بگیرد (سردارنیا، ۱۳۹۰). هم‌چنین داده‌های

تجربی نشان می‌دهند کارکرد فناوری‌های نوین ارتباطی در حوزه درگیرسازی یا مشارکت مدنی و سیاسی در برخی از کشورهای دموکراتیک و پیشرفته صنعتی از جمله ایالات متحده آمریکا، انگلیس و کانادا تا حدودی قابل توجه است. هر چند این یافته‌ها قابل تعمیم به کشورهای کمتر توسعه یافته نیست و هنوز شواهد خوبی در زمینه تأثیر فناوری‌های نوین ارتباطی بر مشارکت و درگیرشدگی مدنی شهروندان این کشورها چه به صورت برخط و چه غیر برخط ارائه نشده است، ولی به نظر می‌رسد فناوری‌های نوین ارتباطی منبع نسبتاً مناسب اطلاعات و آگاهی مدنی جوانان و افراد دارای سطح تحصیلی بالا در این کشورها باشد و پیش‌بینی می‌شود در آینده گسترش بیشتری نیز بیابد (دروین، ۱۳۷۴).

تاکنون در ارتباط با نقش فناوری‌های نوین در درگیرشدگی مدنی افراد تحقیقی صورت نگرفته اما درباره رسانه و مشارکت، تحقیقاتی انجام گرفته که به برخی از مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود:

- عدلی‌پور و همکاران (۱۳۹۳) در تحقیقی به بررسی تأثیرات استفاده از شبکه اجتماعی فیس بوک بر اعتماد و مشارکت سیاسی جوانان شهر تبریز پرداخته است. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که بین مدت زمان عضویت، میزان استفاده و نوع استفاده از فیس بوک با اعتماد و مشارکت سیاسی رابطه معناداری وجود دارد. استفاده از فیس بوک برای کسب اخبار و اطلاعات به تقویت اعتماد سیاسی و مشارکت سیاسی متعارف در بین شهروندان منجر می‌شود؛ اما استفاده از آن برای سرگرمی و تفریح، دوست‌یابی، تشکیل گروه و شرکت در بحث‌های گروهی، مشارکت سیاسی غیرمتعارف را تقویت می‌کند.

- ابراهیمی و همکاران (۱۳۹۲) در تحقیق تحت عنوان رابطه شبکه‌های اجتماعی و مشارکت سیاسی در میان دانشجویان دانشگاه اصفهان بیان داشت که در این تحقیق با تقسیم شبکه‌های اجتماعی به سه بعد شبکه‌های عمودی، افقی و کیفیات شبکه‌های اجتماعی، به همراه در نظر گرفتن چهار وجه از مشارکت

به دیگران برای شرکت در انتخابات و اظهارنظر درباره نامزدهای انتخاباتی) نسبت به غیر کاربران به میزان ۱۰ درصد افزایش می‌دهد.

- مطالعه نوریس و کورتیس (۲۰۱۱) در مورد ۴۲۶۸ رای دهنده بالای ۱۸ سال بریتانیایی نشان می‌دهد که فناوری نوین بیشتر منبعی مهم برای فعالان و مدیران حزبی در فرایند انتخابات سال ۲۰۰۹ بوده است و برای رای دهندگان، این منبع اهمیت چندانی نداشته، هر چند برای جوانان زیر ۳۰ سال مهم‌تر از افراد مسن بوده است. در این مطالعه تلویزیون و روزنامه‌ها به مراتب منبع مهم‌تری از اینترنت به شمار رفته‌اند.

در مجموع اصطلاح درگیرشدگی مدنی، کلی‌تر و عام‌تر از مشارکت و درگیرشدگی سیاسی است و طیفی از فعالیت‌های شهروندان مانند: رای دادن، شرکت در همایش‌ها و سخنرانی‌ها، ارسال پیام‌نگار (ایمیل)، عضویت در انجمن‌های داوطلبانه و سیاسی، فعالیت برای مبارزات انتخابی حزبی و غیرحزبی، شرکت و حمایت از اعتراضات، امضای شکوایه‌ها، و اجتماعی محلی و منطقه‌ای و مانند آن را آن‌چه به صورت واقعی و سنتی و چه به صورت مجازی و غیره شامل می‌شود. در واقع این مفهوم از مفهوم مشارکت سیاسی متمایز است و آن را باید در قالب فرصت‌های فراهم شده از سوی حکومت برای شهروندان به منظور بیان و انتقال تقاضاها و پشتیبانی‌ها به پویش‌های تصمیم‌گیری حکومت تعریف کرد (پارک هون، ۲۰۱۲).

درگیرشدگی مدنی در قالب گفتگو و کنش جمعی در درون طیفی از علایق، نهادها و شبکه‌های اجتماعی، شکل‌گیری و گسترش هویت‌های مدنی و درگیرسازی مردم در پویش‌های حکمرانی تعریف شده است و از آنجا که امروز مردم بیشترین وقت خود را در شبکه‌های اجتماعی می‌گذرانند احتمال می‌رود نقش این شبکه‌ها در درگیرشدگی مدنی شهروندان بیشترین تاثیر را داشته باشد. طبق گزارشات زارعی و همکاران (۱۳۹۴) به طور تقریبی هر فرد ایرانی در روز ۶-۷ ساعت از وقت روزانه خود را در شبکه‌های اجتماعی تلگرام و طبق گزارش بیکر (۲۰۱۴) هر فرد به طور متوسط ۵-۶ ساعت از

سیاسی یعنی ابعاد ذهنی، رسمی، غیررسمی و عینی مشاهده می‌شود که شبکه‌های افقی بیشترین تاثیر و کیفیات شبکه‌های اجتماعی کمترین تاثیر را بر روی مشارکت سیاسی دانشجویان داشته‌اند.

- سردارنیا (۱۳۹۰) در مقاله‌ای تحت عنوان «تاثیر اینترنت بر درگیرشدگی مدنی شهروندان» به این نتیجه می‌رسد که اینترنت با قابلیت‌هایی همچون وب سایت‌ها، وبلاگ‌ها، سایت‌های خبری، انتخاباتی و دپارتمان‌های حکومتی و ... از یک سو به افزایش آگاهی مدنی و اشاعه نگرش‌های مدنی و دموکراتیک در کاربران می‌انجامد و از سوی دیگر موجب بسیج و مشارکت مدنی کاربران می‌شود و افراد و گروه‌های در حاشیه مانده مدنی را در فعالیت‌های مدنی و اعتراضی درگیر می‌سازد.

- نصیری (۱۳۸۹) در تحقیق خود که بر روی تاثیر نقش مشارکتی رسانه‌ها در انتخابات انجام داده بود به این نتیجه رسید که رسانه‌های جمعی در کنار احزاب، گروه‌های نفوذی، طبقه اجتماعی... نقش موثری در جامعه‌پذیری سیاسی و مشارکت سیاسی دارند و به طور مستقیم یا غیرمستقیم اخبار و اطلاعات سیاسی، معرفی ارزش‌ها و آرمان‌های سیاسی و تبلیغ در مورد آنها، مقایسه ارزش‌های سیاسی جامعه خودی را با ارزش‌های جوامع دیگر، بحث و گفتگو پیرامون مواضع دولت و... جامعه‌پذیری و مشارکت سیاسی را به انجام می‌رسانند.

- پارک هون در مطالعه خود براساس داده‌های پیمایشی اینترنتی موسسه پی‌یو (۲۰۱۲) در زمینه تاثیر حکومت الکترونیک (استفاده از شبکه اینترنت برای ارائه اطلاعات و خدمات الکترونیک به عموم) و وب سایت‌های انتخابی برای درگیرشدگی مدنی شهروندان امریکایی به این نتیجه دست یافته است که اینترنت، ابزاری مهم برای کسب اطلاع در زمینه مسائل مدنی - اجتماعی جهان بوده و با عضویت جوانان تحصیل کرده دانشگاهی در گروه‌ها و نهادهای مدنی به طور معنی‌دار و قابل توجهی مرتبط است و اینترنت، میزان مشارکت و درگیرشدگی مدنی بر خط کاربران (غیرفعالان حزبی) را در زمینه انتخابات (ارسال پیام‌نگار

را تا حدودی دارا می‌باشد، حوزه عمومی هابرماس عرصه‌ای است که در آن افراد به منظور مشارکت در مباحث باز و علنی گرد هم می‌آیند و کنش ارتباطی از طریق بیان و گفتگو تحقق می‌یابد. در فضای محیط‌های تعاملی اینترنت بحث «شرایط آرمانی سخن» مورد نظر هابرماس تحقق می‌یابد و می‌توان آن را بدین گونه مطرح کرد: هابرماس معتقد است که نیازهای اساسی یا اصیل معینی وجود دارد که تمامی افراد کاملاً آزاد آنها را دارند و این نیازها توسط هر کس که صمیمانه وارد یک گفتگوی عملی شود ضرورتاً کشف خواهد شد (دروین، ۱۳۷۴).

نظریه نوریس درباره تاثیر فناوری‌های نوین ارتباطی:

خام نوریس از پژوهش‌گران برجسته ارتباطات مدنی، در کتاب "شکاف رقمی" به چند فرضیه عمده در زمینه تاثیر فناوری‌های نوین ارتباطی بر درگیرشدگی مدنی و سیاسی اشاره می‌کند (نویس، ۲۰۱۰).

۱- فناوری‌های نوین ارتباطی به آگاه‌سازی، سازماندهی، بسیج و درگیرشدگی مدنی و سیاسی افراد جوان و تحصیل‌کرده‌تر می‌انجامد.

۲- فناوری‌های نوین ارتباطی به مثابه تریبونی برای احزاب و گروه‌های مدنی معترض و در اقلیت، به درگیرشدگی مدنی آنها کمک می‌کند. گروه‌های معترض و در حاشیه مانده از طریق فناوری‌های نوین ارتباطی می‌توانند فساد مدنی و اقتصادی، تبعیض‌ها، سرکوب‌های مدنی، ناکارآمدی‌های حکومت و غیره را آشکار سازند و با برجسته‌سازی این موارد، حکومت و عملکردهای حکومت را به طور جدی به چالش فراخوانند.

۳- فناوری‌های نوین ارتباطی می‌تواند در اشاعه ارزش‌های دموکراتیک مثل مشارکت، آزادی بیان، تساهل، عدالت و مانند آن تاثیرگذار باشد و با تغییر نگرش شهروندان، زمینه درگیرسازی مدنی آنها را فراهم آورد. براساس مطالعه وی، شواهد نشان می‌دهد که کاربران فناوری‌های نوین ارتباطی در ایالات متحده و اروپا گرایش بیشتری به ارزش‌های دموکراتیک و فرامادی داشته‌اند (نوریس، ۲۰۱۰).

وقت خود را به بررسی صفحات اینستاگرام خود می‌پردازد. هم‌چنین تلگرام و اینستاگرام از شبکه‌های مجازی پر مخاطب در کشور می‌باشند که به گفته دبیر شورای عالی فضای مجازی کشور تلگرام در حدود ۲۲ میلیون نفر عضو و ۱۵ میلیون نفر فعال دائمی دارد (شورای عالی فضای مجازی کشور، ۱۳۹۵) بنابراین این دو شبکه به دلیل پر مخاطب بودن می‌توان تاثیر به‌سزایی در ابعاد مختلف زندگی افراد من جمله درگیرشدگی مدنی شهروندان داشته باشد و هم‌چنین فیسبوک و یوتیوب نیز از اپلیکشن‌های مبتنی بر وب پر مخاطب در جهان من جمله ایران است که به گزارش عدلی‌پور و همکاران (۱۳۹۳) از هر ۱۰ فرد ایرانی به طور تقریبی ۴-۶ نفر عضو فیسبوک هستند. و یوتیوب دومین وب‌گاه پرطرفدار دنیا پس از گوگل و پیش از فیسبوک و بزرگترین شاخه گوگل است که در نوار ابزار این وب‌گاه دیده می‌شود. بنابراین با توجه به پراهمیتی این دو وب سایت در میان وب سایت‌های دیگر احتمال می‌رود که نقش این دو وب سایت در مسایل مختلف جامعه نقش به‌سزایی داشته باشد. با توجه به مطالب گفته شده این تحقیق در پی پاسخ به این سوال است که: آیا فناوری‌های نوین ارتباطی بر درگیرشدگی مدنی شهروندان شهر اردبیل نقش دارد؟

چارچوب نظری تحقیق

نظریه حوزه عمومی هابرماس

حوزه عمومی مورد نظر هابرماس فضایی است که در آن فضا، افراد به شیوه عقلانی بتوانند به بحث بپردازند و در این بحث به توافقی برسند و افراد در این محیط‌ها بتوانند به طور برابر شرکت کنند، قدرت در این بحث‌ها دخالتی ندارد، هر موضوعی بتواند در این بحث‌ها مطرح شود، در این بحث‌ها افراد بتوانند مسائل خصوصی خود را مطرح کنند، این بحث‌ها همیشه باز است و همیشه می‌توان به آن رجوع کرد و درباره آن بحث کرد. (لازار، ۲۰۱۰).

پس محیط اینترنت و فناوری‌های نوین این فضا را فراهم کرده و شرایط حوزه عمومی مورد نظر هابرماس

۱۳۹۰ تعدادشان ۱۱۵۰۰۰ نفر برآورد شده است. با توجه به ویژگی‌های جامعه آماری و زیاد بودن جمعیت آن، برای انجام پژوهش و جمع‌آوری اطلاعات و در نظر گرفتن خطاهای احتمالی، ۳۸۴ نفر به عنوان حجم نمونه تعیین گردید. عدد فوق براساس آزمون کوکران صورت گرفته است. روش نمونه‌گیری این پژوهش به صورت خوشه‌ای چند مرحله‌ای بود. به این صورت از بین ۴ منطقه شهر اردبیل ۲ منطقه انتخاب و از هر منطقه ۴ محله انتخاب شدند. سپس از بین این محلات مناطق کلیدی مانند مساجد، پارک‌ها شناسایی و تعداد ۳۸۴ نفر به عنوان نمونه‌های آماری انتخاب شدند. ضمناً حداقل تعداد نمونه در تحقیقات توصیفی - همبستگی ۳۰ نفر هست که در این پژوهش جهت افزایش اعتبار بیرونی اندازه نمونه ۳۸۴ نفر انتخاب شد. در این پژوهش برای بررسی اعتبار پرسشنامه از اعتبار صوری استفاده شد به این صورت که پرسشنامه مورد تایید استاد راهنما و تعدادی از متخصصان قرار گرفت. برای اعتباریابی پرسشنامه مقدماتی، ۳۰ نسخه آن بین ۳۰ نفر از اشخاص توزیع شده و پس از آن با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ ضریب اعتبار آن (پایایی) ۰,۹۳ به دست آمد که بیان‌گر همسانی درونی و قوی بین سوالات است. پایایی متغیرهای تحقیق در جدول زیر آورده شده است.

با پیدایش فناوری‌های نوین ارتباطی، نوعی حوزه عمومی جدید مانند شبکه‌ای تار عنکبوتی شکل گرفته است که در نقاط اتصال این شبکه احزاب، گروه‌ها، انجمن‌ها، سازمان‌های بین‌المللی غیردولتی و فعالان اجتماعی حضور دارند که در زمینه‌های مختلف هم‌چون حقوق بشر، محیط زیست، دفاع از حقوق نویسندگان و آزادی بیان، زنان و غیره فعالیت می‌کنند. در خطوط این شبکه تار عنکبوتی، اطلاعات مانند برق و به سرعت در جریان است. این بازیگران با ارائه اطلاعات و آگاهی‌های اجتماعی، برجسته‌سازی چالش‌های اقتصادی و فرهنگی حکومت‌ها و آموزش مدنی و گسترش نگرش‌های مدنی به شهروندان می‌توانند به درگیرسازی مدنی فعالان و شهروندان عادی چه در حوزه عمومی مجازی و چه در حوزه عمومی سنتی کمک کنند. ارتباطات فردی مجازی با این بازیگران می‌تواند مشوق فعالیت و مشارکت مدنی شود (نوریس، ۲۰۱۳).

روش تحقیق

پژوهش از نظر روش، توصیفی از نوع همبستگی، از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش گردآوری داده‌ها، از نوع پیمایشی می‌باشد. جامعه آماری این پژوهش کلیه شهروندان بالای ۱۸ سال ساکن شهر اردبیل می‌باشند که براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال

جدول ۱ - ضریب آلفای کرونباخ متغیرهای تحقیق

متغیر	ضریب آلفای کرونباخ
درگیرشدگی مدنی	۰/۸۲
تلگرام	۰/۸۸
اینستاگرام	۰/۹۱
فیسبوک	۰/۹۳
یوتیوب	۰/۹۰

یافته‌ها

فرضیه اول: فناوری‌های نوین ارتباطی بر درگیرشدگی

مدنی شهروندان شهر اردبیل تاثیرگذار است.

جدول ۲ - آزمون تی تک متغیره برای نقش فناوری‌های نوین ارتباطی بر درگیرشدگی مدنی شهروندان شهر اردبیل

Sig	درجه آزادی	T	میانگین	
.۰۰۰۰	۳۸۱	۱۱۳,۰۰	۱۳,۱۸	شرکت در انتخابات
.۰۰۰۰	۳۸۱	۹۷,۰۵	۱۰,۵۷	تبلیغ و آگاهی‌سازی در مورد مکان‌های برگزاری‌های همایش‌ها
.۰۰۰۰	۳۸۱	۱۴۲,۳۷	۱۲,۳۴	شرکت در همایش‌ها و سخنرانی‌ها
.۰۰۰۰	۳۸۱	۹۴,۰۹	۱۱,۳۶	ایجاد روابط مناسب و پیام‌نگاری برای مشارکت در تصمیمات شهری
.۰۰۰۰	۳۸۱	۱۲۴,۶۲	۱۴,۷۳	ایجاد انگیزه برای شرکت در بحث‌های سیاسی
.۰۰۰۰	۳۸۱	۱۹۱,۵۶	۱۵,۵۴	عضویت در گروه‌ها و انجمن‌ها
.۰۰۰۰	۳۸۱	۱۲۷,۹۶	۱۱,۶۵	ایجاد پیوند اجتماعی بین مردم و مسولین برای شکوفایی بهتر شهر
.۰۰۰۰	۳۸۱	۱۱۰,۷۴	۱۳,۵۸	ترویج اعتماد و همکاری متقابل اعضای جامعه
.۰۰۰۰	۳۸۱	۱۶۳,۶۴	۱۲,۴۲	آگاهی از حقوق شهروندی و تحریک افراد در دخالت در آن

فناوری نوین ارتباطی بر ایجاد روابط مناسب و پیام‌نگاری برای مشارکت در تصمیمات شهری (t = ۹۴,۰۹) بوده است. فرضیه فرعی اول: شبکه اجتماعی تلگرام بر درگیرشدگی مدنی شهروندان شهر اردبیل تاثیرگذار است.

براساس اطلاعات جدول فوق و با توجه به سطح معناداری ($P < 0/01$) و مثبت بودن مقدار t می‌توان نتیجه گرفت که فناوری‌های نوین ارتباطی بر درگیرشدگی مدنی اثرگذاری بالایی داشته است. بیشترین تاثیر فناوری‌های نوین ارتباطی بر عضویت در گروه‌ها و انجمن‌ها (t = ۱۹۱,۵۶) و کمترین تاثیر

جدول ۳ - آزمون تی تک متغیره برای نقش تلگرام بر درگیرشدگی مدنی شهروندان شهر اردبیل

Sig	درجه آزادی	T	میانگین	
.۰۰۰۰	۳۸۱	۶۵,۸۱	۳,۹۴	شرکت در انتخابات
.۰۰۰۰	۳۸۱	۴۹,۳۰	۲,۷۶	تبلیغ و آگاهی‌سازی در مورد مکان‌های برگزاری‌های همایش‌ها
.۰۰۰۰	۳۸۱	۷۸,۸۵	۷,۰۱	شرکت در همایش‌ها و سخنرانی‌ها
.۰۰۰۰	۳۸۱	۴۳,۵۴	۳,۰۶	ایجاد روابط مناسب و پیام‌نگاری برای مشارکت در تصمیمات شهری
.۰۰۰۰	۳۸۱	۸۱,۶۰	۴,۱۴	ایجاد انگیزه برای شرکت در بحث‌های سیاسی
.۰۰۰۰	۳۸۱	۹۴,۹۲	۴,۵۷	عضویت در گروه‌ها و انجمن‌ها
.۰۰۰۰	۳۸۱	۶۸,۹۹	۳,۶۸	ایجاد پیوند اجتماعی بین مردم و مسولین برای شکوفایی بهتر شهر
.۰۰۰۰	۳۸۱	۱۱۱,۹۵	۴,۶۹	ترویج اعتماد و همکاری متقابل اعضای جامعه
.۰۰۰۰	۳۸۱	۱۰۳,۵۱	۳,۹۷	آگاهی از حقوق شهروندی و تحریک افراد در دخالت در آن

ایجاد روابط مناسب و پیام‌نگاری برای مشارکت در تصمیمات شهری (t = ۴۳,۵۴) بوده است. فرضیه فرعی دوم: شبکه اجتماعی اینستاگرام بر درگیرشدگی مدنی شهروندان شهر اردبیل تاثیرگذار است.

براساس اطلاعات جدول فوق با توجه به سطح معناداری ($P < 0/01$) و مثبت بودن مقدار t می‌توان نتیجه گرفت که تلگرام بر درگیرشدگی مدنی اثرگذاری بالایی داشته است. بیشترین شبکه اجتماعی تلگرام بر ترویج اعتماد و همکاری متقابل اعضای جامعه (t = ۱۱۱,۹۵) و کمترین شبکه اجتماعی تلگرام بر

جدول ۴ - آزمون تی تک متغیره برای نقش شبکه اجتماعی اینستاگرام بر درگیرشدگی مدنی شهروندان شهر اردبیل

Sig	درجه آزادی	T	میانگین	
۰,۰۰۰	۳۸۱	۵۵,۲۰	۳,۷۲	شرکت در انتخابات
۰,۰۰۰	۳۸۱	۵۹,۴۳	۳,۹۲	تبلیغ و آگاهی‌سازی در مورد مکان‌های برگزاری‌های همایش‌ها
۰,۰۰۰	۳۸۱	۱۰۷,۱۲	۴,۷۱	شرکت در همایش‌ها و سخنرانی‌ها
۰,۰۰۰	۳۸۱	۷۲,۰۴	۳,۹۴	ایجاد روابط مناسب و پیام‌نگاری برای مشارکت در تصمیمات شهری
۰,۰۰۰	۳۸۱	۷۰,۶۲	۷,۰۷	ایجاد انگیزه برای شرکت در بحث‌های سیاسی
۰,۰۰۰	۳۸۱	۷۲,۱۱	۴,۰۵	عضویت در گروه‌ها و انجمن‌ها
۰,۰۰۰	۳۸۱	۸۵,۳۱	۴,۰۱	ایجاد پیوند اجتماعی بین مردم و مسولین برای شکوفایی بهتر شهر
۰,۰۰۰	۳۸۱	۹۰,۲۷	۴,۲۹	ترویج اعتماد و همکاری متقابل اعضای جامعه
۰,۰۰۰	۳۸۱	۸۱,۱۷	۴,۳۳	آگاهی از حقوق شهروندی و تحریک افراد در دخالت در آن

شبکه اجتماعی اینستاگرام بر شرکت در انتخابات
معناداری ($P < 0/01$) و مثبت بودن مقدار t می‌توان

نتیجه گرفت که شبکه اجتماعی اینستاگرام بر
درگیرشدگی مدنی اثرگذاری بالایی داشته است
بیشترین تاثیر شبکه اجتماعی اینستاگرام بر شرکت در
همایش‌ها و سخنرانی‌ها ($t = 107,12$) و کمترین تاثیر

براساس اطلاعات جدول فوق و با توجه به سطح
معناداری ($P < 0/01$) و مثبت بودن مقدار t می‌توان
نتیجه گرفت که شبکه اجتماعی اینستاگرام بر
درگیرشدگی مدنی اثرگذاری بالایی داشته است
بیشترین تاثیر شبکه اجتماعی اینستاگرام بر شرکت در
همایش‌ها و سخنرانی‌ها ($t = 107,12$) و کمترین تاثیر

جدول ۵ - آزمون تی تک متغیره برای نقش شبکه اجتماعی فیسبوک بر درگیرشدگی مدنی شهروندان شهر اردبیل

Sig	درجه آزادی	T	میانگین	
۰,۰۰۰	۳۸۱	۴۱,۸۴	۲,۷۴	شرکت در انتخابات
۰,۰۰۰	۳۸۱	۴۷,۷۱	۱,۶۴	تبلیغ و آگاهی‌سازی در مورد مکان‌های برگزاری‌های همایش‌ها
۰,۰۰۰	۳۸۱	۳۴,۸۹	۱,۳۰	شرکت در همایش‌ها و سخنرانی‌ها
۰,۰۰۰	۳۸۱	۴۵,۸۰	۲,۰۸	ایجاد روابط مناسب و پیام‌نگاری برای مشارکت در تصمیمات شهری
۰,۰۰۰	۳۸۱	۴۵,۹۱	۳,۴۶	ایجاد انگیزه برای شرکت در بحث‌های سیاسی
۰,۰۰۰	۳۸۱	۶۳,۴۳	۳,۵۵	عضویت در گروه‌ها و انجمن‌ها
۰,۰۰۰	۳۸۱	۲۸,۹۶	۱,۷۱	ایجاد پیوند اجتماعی بین مردم و مسولین برای شکوفایی بهتر شهر
۰,۰۰۰	۳۸۱	۳۰,۹۲	۲,۴۷	ترویج اعتماد و همکاری متقابل اعضای جامعه
۰,۰۰۰	۳۸۱	۳۳,۱۰	۱,۹۹	آگاهی از حقوق شهروندی و تحریک افراد در دخالت در آن

عضویت در گروه‌ها و انجمن‌ها ($t = 63,43$) و کمترین
تاثیر شبکه اجتماعی فیسبوک بر ایجاد پیوند اجتماعی
بین مردم و مسولین برای شکوفایی بهتر شهر
بیشترین تاثیر شبکه اجتماعی فیسبوک بر شرکت در

براساس اطلاعات جدول فوق و با توجه به سطح
معناداری ($P < 0/01$) و مثبت بودن مقدار t می‌توان
نتیجه گرفت که شبکه اجتماعی فیسبوک بر
درگیرشدگی مدنی اثرگذاری بالایی داشته است
بیشترین تاثیر شبکه اجتماعی فیسبوک بر شرکت در

فرضیه فرعی چهارم: شبکه اجتماعی یوتیوب بر درگیرشدگی مدنی شهروندان شهر اردبیل تاثیرگذار است.

جدول ۶ - آزمون تی تک متغیره برای نقش شبکه اجتماعی یوتیوب بر درگیرشدگی مدنی شهروندان شهر اردبیل

Sig	درجه آزادی	T	میانگین	
.۰۰۰۰	۳۸۱	۴۹,۱۴	۲,۷۷	شرکت در انتخابات
.۰۰۰۰	۳۸۱	۳۸,۱۸	۲,۲۳	تبلیغ و آگاهی‌سازی در مورد مکان‌های برگزاری‌های همایش‌ها
.۰۰۰۰	۳۸۱	۴۳,۶۱	۲,۳۱	شرکت در همایش‌ها و سخنرانی‌ها
.۰۰۰۰	۳۸۱	۳۰,۱۹	۲,۲۷	ایجاد روابط مناسب و پیام‌نگاری برای مشارکت در تصمیمات شهری
.۰۰۰۰	۳۸۱	۴۳,۶۵	۳,۰۴	ایجاد انگیزه برای شرکت در بحث‌های سیاسی
.۰۰۰۰	۳۸۱	۳۹,۵۵	۳,۳۶	عضویت در گروه‌ها و انجمن‌ها
.۰۰۰۰	۳۸۱	۳۴,۸۹	۲,۲۲	ایجاد پیوند اجتماعی بین مردم و مسولین برای شکوفایی بهتر شهر
.۰۰۰۰	۳۸۱	۴۳,۶۱	۲,۱۳	ترویج اعتماد و همکاری متقابل اعضای جامعه
.۰۰۰۰	۳۸۱	۴۴,۹۱	۲,۱۲	آگاهی از حقوق شهروندی و تحریک افراد در دخالت در آن

آزمون رتبه‌بندی فریدمن

براساس نتایج آزمون فریدمن سطح پوشش آماره آزمون از ۵ درصد کمتر می باشد، که این بیان گر تفاوت نقش شبکه‌های اجتماعی بر درگیرشدگی مدنی شهروندان اردبیلی می‌باشد. جدول فوق نشان می‌دهد که اینستاگرام بیشترین و فیسبوک کمترین تاثیر را بر درگیرشدگی مدنی شهروندان اردبیلی داشته است.

براساس اطلاعات جدول فوق و با توجه به سطح معناداری ($P < 0/01$) و مثبت بودن مقدار t می‌توان نتیجه گرفت که شبکه اجتماعی یوتیوب بر درگیرشدگی مدنی اثرگذاری بالایی داشته است بیشترین تاثیر شبکه اجتماعی یوتیوب بر شرکت در انتخابات ($t = 49,14$) و کمترین تاثیر شبکه اجتماعی یوتیوب بر ایجاد روابط مناسب و پیام‌نگاری برای مشارکت در تصمیمات شهری ($t = 30,19$) بوده است.

جدول ۷ - نتایج آزمون رتبه‌بندی فریدمن

رتبه	متغیر
۳,۲۵	تلگرام
۳,۷۱	اینستاگرام
۱,۴۳	فیسبوک
۱,۶۰	یوتیوب

بحث و نتیجه‌گیری

درصد مربوط به افرادی است که در روز بیشتر از ۳ ساعت به گذراندن وقت در شبکه‌های اجتماعی اینستاگرام مشغول می‌باشند (۳۰,۱ درصد). هم‌چنین کمترین درصد مربوط به افرادی است که در روز کمتر از یک ساعت به گذراندن وقت در شبکه‌های اجتماعی اینستاگرام مشغول می‌باشند. در شبکه‌های اجتماعی فیسبوک بیشترین درصد مربوط به افرادی است که اصلا به گذراندن وقت در شبکه‌های اجتماعی فیسبوک مشغول نمی‌باشند (۵,۶۰)

نتایج نشان داد که در آماره مربوط به شبکه‌ی اجتماعی تلگرام بیشترین درصد مربوط به افرادی است که در روز ۲ الی ۳ ساعت به گذراندن وقت در شبکه‌های اجتماعی تلگرام مشغول می‌باشند (۲۹,۳ درصد). هم‌چنین کمترین درصد مربوط به افرادی است که در روز کمتر از یک ساعت به گذراندن وقت در شبکه‌های اجتماعی تلگرام مشغول می‌باشند. در شبکه اجتماعی اینستاگرام بیشترین

احزاب و گروه‌های مدنی معترض و در اقلیت، به درگیرشدگی مدنی آنها کمک می‌کند. گروه‌های معترض و در حاشیه مانده از طریق فناوری‌های نوین ارتباطی می‌توانند فساد مدنی و اقتصادی، تبعیض‌ها، سرکوب‌های مدنی، ناکارآمدی‌های حکومت و غیره را آشکار سازند و با برجسته‌سازی این موارد، حکومت و عملکردهای حکومت را به طور جدی به چالش فراخوانند. نتایج نیز نشان داد فناوری نوین ارتباطی با توجه به این که امروزه تقریباً بیش از نیمی از مردم جامعه عضو آن می‌باشند و به صورت همگانی در دسترس عموم می‌باشد نقش به‌سزایی در تشکیل گروه‌ها و انجمن‌ها دارد و این یافته نظریه نوریس درباره تاثیر فناوری‌های نوین ارتباطی را تایید می‌نماید.

نتایج نشان داد که تلگرام بر درگیرشدگی مدنی اثرگذاری بالایی داشته است بیشترین شبکه اجتماعی تلگرام بر ترویج اعتماد و همکاری متقابل اعضای جامعه و کمترین شبکه اجتماعی تلگرام بر ایجاد روابط مناسب و پیام‌نگاری برای مشارکت در تصمیمات شهری بوده است. بنابراین فرضیه صفر رد و فرضیه تحقیق تایید می‌گردد. باستانی و دیگران (۱۳۸۸)، ابراهیمی و همکاران (۱۳۹۲) و پارک‌هون (۲۰۰۴) مطابقت دارد.

نتایج نشان داد که شبکه اجتماعی اینستاگرام بر درگیرشدگی مدنی اثرگذاری بالایی داشته است بیشترین تاثیر شبکه اجتماعی اینستاگرام بر شرکت در همایش‌ها و سخنرانی‌ها و کمترین تاثیر شبکه اجتماعی اینستاگرام بر شرکت در انتخابات بوده است. که با تحقیقات ابراهیمی و همکاران (۱۳۹۲) و پارک‌هون (۲۰۰۴) مطابقت دارد.

نتایج همچنین نشان داد که شبکه اجتماعی فیسبوک بر درگیرشدگی مدنی اثرگذاری بالایی داشته است بیشترین تاثیر شبکه اجتماعی فیسبوک بر شرکت در عضویت در گروه‌ها و انجمن‌ها و کمترین تاثیر شبکه اجتماعی فیسبوک بر ایجاد پیوند اجتماعی بین مردم و مسولین برای شکوفایی بهتر شهر بوده است. بنابراین فرضیه صفر رد و فرضیه تحقیق تایید می‌گردد. این نتایج با یافته‌های سردارنیا (۱۳۹۰)، عدلی و همکاران (۱۳۹۳) مطابقت داشته است. این یافته نظریه حوزه عمومی هابرماس و همچنین نظریات نوریس را تایید می‌نماید. با توجه به

درصد). همچنین کمترین درصد مربوط به افرادی است که در روز بین ۲ الی ۳ ساعت به گذراندن وقت در شبکه‌های اجتماعی فیسبوک مشغول می‌باشند. در شبکه‌های اجتماعی یوتیوب بیشترین درصد مربوط به افرادی است که اصلاً به گذراندن وقت در شبکه‌های اجتماعی یوتیوب مشغول نمی‌باشند (۷۲٫۵ درصد). همچنین کمترین درصد مربوط به افرادی است که در روز کمتر از یک ساعت به گذراندن وقت در شبکه‌های اجتماعی یوتیوب مشغول می‌باشند

نتایج نشان داد فناوری‌های نوین ارتباطی بر درگیرشدگی مدنی اثرگذاری بالایی داشته است که بیشترین تاثیر فناوری‌های نوین ارتباطی بر عضویت در گروه‌ها و انجمن‌ها و کمترین تاثیر فناوری نوین ارتباطی بر ایجاد روابط مناسب و پیام‌نگاری برای مشارکت در تصمیمات شهری بوده است. بنابراین فرضیه صفر رد و فرضیه تحقیق تایید می‌گردد. این نتایج با یافته‌های سردارنیا (۱۳۹۰)، نصیری (۱۳۸۹)، نوریس و کورتیس (۲۰۱۱) مطابقت داشته است. در تبیین این یافته می‌توان این گونه بیان داشت که بدیهی است عواملی وجود دارند که امکان مشارکت مدنی شهروندان را خدشه‌دار ساخته و تمایل به دخالت در امور را محدود می‌نمایند. بنابراین راهکارهایی برای مشارکت بیشتر می‌تواند این محدودیت‌ها را برطرف نماید. فناوری نوین ارتباطی پلی بین شهروندان و مسولین می‌باشد تا شهروندان بیشتر در امور شهر که جزو حقوق شهروندان محسوب می‌شود مشارکت داشته باشند. این فناوری با توجه به ویژگی‌های خاص خود من جمله کم هزینه بودن، در دسترس بودن راحت آن و استفاده راحت توانسته است در تمام رخدادهای جامعه نقش به‌سزایی داشته باشد و یکی از این نقش‌ها مشارکت مدنی شهروندان است. که نتایج این تحقیق تایید کننده این نقش است. مسلماً یکی از راه‌هایی که به مشارکت مدنی شهروندان هر شهری کمک به‌سزایی کرده است گروه‌ها و انجمن‌هایی است که در سطح شهر ایجاد می‌شود تا افراد مشتاق و با انگیزه در آن شرکت کنند زیرا این انجمن‌ها و گروه‌ها می‌توانند راحت‌تر نظرات مردم را به مسولین برسانند. فناوری‌های نوین ارتباطی به مثابه تریبونی برای

است و کاربران راحت می‌توان مطالب خود را با ارائه ویدیو یا مطلب‌هایی که در انتهای عکس‌ها می‌گذارند تبادل کنند در نتیجه مطالب راحت‌تر به افراد عضو در آن منقل می‌شود. به خصوص در خصوص موضوعات مدنی جامعه هم‌چون انتخابات یا تبلیغ و آگاهی‌سازی در ایجاد انگیزه برای مشارکت‌های مدنی و ایجاد پیوند اجتماعی بین مردم این شبکه می‌تواند به دلیل عضوگیری راحت و جذابیت بالا از حیث فیلم‌ها و عکس‌های موجود نقش به‌سزایی داشته باشد.

اما از میان اپلیکشن‌های مورد بررسی فیسبوک کمترین تاثیر را بر درگیرشدگی مدنی داشته است و می‌توان دلیل آن را فیلتر بودن این شبکه گزارش کرد از آنجا که امروزه مردم بیشتر با شبکه‌های موبایلی سر و کار دارند بنابراین شبکه‌های وب سائیتی کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد بخصوص که این شبکه دارای محدودیت فیلتر نیز می‌باشد. و دلیل کم اهمیت بودن این وب سایت در درگیرشدگی مدنی شهروندان را این موضوع می‌توان مطرح کرد و هم‌چنین عضو در این وب سایت نیز با تهسلیلی شبکه‌های مجازی دیگر نیس و تنها گروه تحصیل کرده می‌توانند در این وب سایت عضو شوند در حالی که شبکه‌های مجازی دیگر محدودیت تحصیلاتی ندارد و عموم می‌توانند در آن عضو شوند و این نیز یکی دیگر از مواردی است که تاثیر این وب سایت را در درگیرشدگی مدنی شهروندان کمتر کرده است. با توجه به نتایج تحقیق پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد:

- پیشنهاد می‌شود از شبکه اجتماعی یوتیوب با توجه به این که افراد سیاسی بیشتری مطالب خود را در این شبکه قرار می‌دهند برای مسوولین برای تبلیغات خود استفاده کنند تا مشارکت مدنی مردم افزایش یابد.

- با توجه به نقش مثبت فناوری‌های نوین ارتباطی در مشارکت مدنی شهروندان پیشنهاد می‌شود که سازمان‌ها و نهادهای مربوطه از این فناوری برای اطلاع‌رسانی‌های خود جهت شرکت بهتر شهروندان در انتخابات، انجمن‌ها و... استفاده کنند.

نتایج نوریس (۲۰۱۰) با پیدایش وب سایت فیسبوک، نوعی حوزه عمومی جدید مانند شبکه‌ای تار عنکبوتی شکل گرفته است که در نقاط اتصال این شبکه احزاب، گروه‌ها، انجمن‌ها، سازمان‌های بین‌المللی غیردولتی و فعالان اجتماعی حضور دارند که در زمینه‌های مختلف هم‌چون حقوق بشر، محیط زیست، دفاع از حقوق نویسندگان و آزادی بیان، زنان و غیره فعالیت می‌کنند. در خطوط این شبکه تار عنکبوتی، اطلاعات مانند برق و به سرعت در جریان است. این بازیگران با ارائه اطلاعات و آگاهی‌های اجتماعی، برجسته‌سازی چالش‌های اقتصادی و فرهنگی حکومت‌ها و آموزش مدنی و گسترش نگرش‌های مدنی به شهروندان می‌توانند به درگیرسازی مدنی فعالان و شهروندان عادی چه در حوزه عمومی مجازی و چه در حوزه عمومی سنتی کمک کنند.

نتایج نشان داد که شبکه اجتماعی یوتیوب بر درگیرشدگی مدنی اثرگذاری بالایی داشته است بیشترین تاثیر شبکه اجتماعی یوتیوب بر شرکت در انتخابات و کمترین تاثیر شبکه اجتماعی یوتیوب بر ایجاد روابط مناسب و پیام‌نگاری برای مشارکت در تصمیمات شهری بوده است. بنابراین فرضیه صفر رد و فرضیه تحقیق تایید می‌گردد. این نتایج با یافته‌های سردارنیا (۱۳۹۰)، عدلی و همکاران (۱۳۹۳) مطابقت داشته است.

نتیجه‌گیری کلی

فناور نوین ارتباطات جریان گردش و مبادله‌ی اطلاعات را تسریع و تسهیل می‌کنند و آنان اطلاعات مفیدی در زمینه‌ی فرصت‌ها و گزینه‌های مختلف مشارکت مدنی در اختیار فرد قرار می‌دهند و هزینه‌ها را به مقدرای زیادی در تعاملات اجتماعی کاهش می‌دهند و نقش کاربران را در مشارکت‌های مدنی بیشتر می‌کند. این تحقیق نیز نقش تلگرام، فیسبوک، اینستاگرام و یوتیوب با توجه به پر مخاطب بودنشان در عصر حاضر بر در درگیرشدگی مدنی مورد بررسی قرار داد که نتایج بیان‌گر این مطلب بوده است که اینستاگرام بیشترین تاثیر را در درگیرشدگی مدنی دارد. اینستاگرام به دلیل اینکه مکانی برای تبادل راحت‌تر عکس و ویدیو با کیفیت بالاتر نسبت به شبکه‌های دیگر

فهرست منابع

-Putnam, R.D (2000). Bowling Alone: The collapse and revival of American Community. New York: Simon & Schuster.

- ابراهیمی، شهرروز؛ نجفی، داود؛ محموداوغلی، رضا و صادقی نقدعلی، زهرا (۱۳۹۲). رابطه شبکه‌های اجتماعی و مشارکت سیاسی در میان دانشجویان دانشگاه اصفهان. فصلنامه راهبرد، شماره ۶۶، ص ۲۶۳ تا ۲۸۴.
- اسولیوان، تام؛ هارتلی، جان؛ ساندز، دانی و فیسک، جان. (۱۳۸۵). مفاهیم کلیدی ارتباطات. ترجمه میرحسن ریش‌زاده، تهران: انتشارات فصل نو، چاپ اول.
- دروین، برندا (۱۳۷۴). بازنگری در ارتباطات: مسائل مربوط به نگاره‌ها. ترجمه محمود صدری، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- زارعی، محمد؛ علیان، منصور و اسلامی، مروارید (۱۳۹۴). بررسی شبکه‌های اجتماعی و تأثیرات آنها بر ابعاد مختلف زندگی. فضای مجازی و آسیب‌های اجتماعی نوپدید، شماره ۶، دوره دوم.
- سردارنیا، خلیل‌الله (۱۳۹۰). اینترنت، جنبش‌های اجتماعی جدید و بسیج اعتراض‌ها. پژوهش‌های ارتباطی، سال شانزدهم، شماره ۶۰، ص ۱۵۱-۱۷۶.
- عدلی‌پور، صمد؛ قاسمی، وحید؛ قصابی، رضوان و طاهری، نقی (۱۳۹۳). تأثیر استفاده از شبکه اجتماعی فیس بوک بر اعتماد و مشارکت سیاسی جوانان. مطالعات فرهنگ و ارتباطات، سال پانزدهم، شماره ۶۰، ص ۱۹۱ تا ۲۱۲.
- لازار، ژودیت (۱۳۹۰). افکار عمومی. ترجمه مرتضی کتبی، تهران: نشر نی.
- نصیری، بهاره (۱۳۸۹). بررسی نقش مشارکتی رسانه‌ها در انتخابات، رسانه‌ها و مشارکت سیاسی، پژوهشکده تحقیقات استراتژیک.
- Baker, A (2014). Young People, online Communication & Politica Participation. Retrieved from: www.kuleuven.be/citizenship/bruges.
- Maria, Anna (2010). perspective on citizen Democratization. USA Cholorado: MCbrow Hill.
- Norris, Pippa (2010). Digital Divide. Cambridge: Cambridge university press.
- Park Hun, M (2012). How Does Information & Communication Technology Affect Civic Engagement? Ph.D. Dissertation in Mass Communication, Indiana University.